

Studie – tematické (Studies – Topical)

Spiritualita v sociální práci s ohledem na vzdělání a kompetence pomáhajícího

Tereza Cimrmannová

Úvod

Na teologických fakultách i v praxi probíhá spolupráce teologů a duchovních s odborníky jiných pomáhajících profesí. V tomto článku bude ve středu našeho zájmu dialog teologie se sociální prací. Navzdory řadě dílčích odlišností zůstává mnohé společné, zvláště pohled na člověka jako na jednotu tvořenou biologickými, duševními, sociálními a spirituálními aspekty, přičemž v sociální práci jsou pak tyto dimenze vnímány v kontextu potřeb a zakázek, v závislosti na různých pojetích sociální práce.¹ Dalším průsečíkem obou oborů, zvláště pak pastorační a sociální práce, je podpora svobodně jednajících člověka, tj. subjektu.² Takto vymezený prostor klade vysoké nároky na odbornost a citlivý přístup pomáhajících, zejména těch, kteří jsou ukotveni v konkrétní konfesi. V praxi platí, že bez potřebných komunikačních dovedností a vnitřnělých hranic lze napáchat více škody než užítku.

Nelze popřít, že právě spiritualita významně ovlivňuje kvalitu života člověka a zvládání zátěžových situací. Věda dokladuje zejména pozitivní vliv zvnitřnělé náboženské víry jako proměnné usměrňující copingovou strategii a poskytující emoční oporu v situaci extrémní zátěže.³ Umíme však se spiritualitou bezpečně pracovat v době, kdy její definice pojme každou formu transcendece? Většina uživatelů sociálních služeb a podstatná část personálu sekulárních i církevních organizací navíc není ukotvena v církvi. Nelze očekávat, že např. všichni pracovníci katolické charity přijmou za své morální normy katolické církve, což může být zdrojem dilemat a konfliktů.⁴ Široké možnosti spirituálního rozvoje tak představují podnět pro uživatele služby, sociální pracovníky, ale i teology a duchovní. Výzvou zůstávají duchovní potřeby klientů bez náboženského vyznání. V české praxi se pro nedostatečně saturované spirituální potřeby užívá termín duchovní nouze, Svatošová pracuje s pojmem spirituální bolest a uvádí jej do souvislosti se ztrátou smyslu života, potřebou odpuštění, strachem z neznámého nebo z potrestání.⁵

Jsou sociální pracovníci na takto subtilní téma připraveni z hlediska své kapacity, vzdělání, kompetencí i osobnostního nastavení? Nakolik je profesně významná osobní spiritualita sociálního pracovníka? Je vhodné ji vnášet do rozhovoru s uživatelem služby? Co když se klient na světo-

1 Tento článek vychází z profesionálního pojetí sociální práce dle Musila. Srov. Libor MUSIL, Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“, *Sociální práce / Sociálna práca* 2/2008, s. 66.

2 Nic na tom nemění fakt, že někteří sociální pracovníci, duchovní nebo pastorační pracovníci tuto zásadu nectí, čímž deformují obraz svých profesí na veřejnosti.

3 Srov. Kenneth PARGAMENT, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, London: The Guilford Press, 1997, s. 180.

4 Srov. Petr KOLAŘÍK, Identita sociálních služeb poskytovaných katolickou církví, *Sociální práce / Sociálna práca* 4/2008, s. 79.

5 Srov. Marie SVATOŠOVÁ, *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?*, Praha: Grada, 2012, s. 64.

názor pomáhajícího přímo zeptá? Cílem článku je stručná specifikace odpovědí na výše uvedené otázky, pojmenování některých dilemat a prezentace několika podnětů k dialogu teologie se sociální prací. Dílčím cílem je přispět k eliminaci mýtu o sociální práci jako synonymu všestranné sociální péče o bližního v nouzi. Toto pojetí nekonvenuje s praktickými možnostmi sociální práce a neodpovídá jejím vzdělávacím standardům. Vedle toho mohou být sociální pracovníci automaticky považováni za odborníky na celou škálu společenských problémů. Expertní postavení sociálního pracovníka ve specifických oblastech se ale odvíjí od kvality jeho terciárního a celoživotního vzdělávání, v souladu s potřebami praxe. V tuzemských podmínkách zůstává nalezení edukačního prostoru, v němž by vybraní sociální pracovníci získávali praktickou dovednost nakládat se spiritualitou, otevřenou otázkou.

1. Snaha o dialog teologie se sociální prací

Z řady teologických fakult vzešla potřeba doplnit akademické vzdělání teologů o praktický rozměr pomáhající profese. Snahu zprostředkovat studentům teologie, respektive potenciálním pastorům, dovednost vedení rozhovoru, krizové pomoci nebo poradenských dovedností je třeba vítat. Vždyť česká duchovenská praxe v těchto oblastech nadále zápolí s určitou mírou nejistoty a sociální práce má v tomto smyslu co nabídnout.⁶ Dialog teologie s pomáhajícími profesemi navíc přirozeně pramení z charitního a diakonického poslání církvi tak, jak je popsáno v řadě akademických publikací a církevních dokumentů.⁷

Možnosti dialogu teologie se sociální prací byly v tuzemské teorii uchopeny teprve nedávno, zato však pozoruhodným způsobem. Opatrný uvažuje o sociální práci jako o cestě k obhajobě skutečné důstojnosti. V kontextu komplexnější analýzy sociálního fungování, tj. jedinečnosti a potřeb člověka i komunity, avšak za současné kritické reflexe skutečných příčin, lze hovořit o sociální práci jako o znamení času.⁸ V literatuře jsou dále akcentovány společné etické základy sociální a pastorační práce. „Normativními základy sociální práce jsou eticko-lidskoprávní principy. Obraz člověka je celistvý, respektuje různé rozměry jeho existence, včetně spirituální dimenze.“⁹ Zajímavé poznatky k dialogu obou oborů přinesly i některé diplomové práce. Mossóczy ve svém textu zúročuje své zkušenosti z charitativní práce a teoretickou kompilaci na dané téma ilustruje rozhovory s pěti řediteli Charit. Kromě jiného z nich vyplývá řada podnětů ke vztahu farností a charit („Ředitel charity je často velice osamělý. Kněz jakoby nevěděl, co s ním.“)¹⁰

Dialog teologie se sociální prací tak živě probíhá v rovině akademické práce, problémem však může být implementace vědeckých poznatků do praxe. Teorie i praxe pak místy trpí jistým vzdělanostním deficitem na obou stranách koexistujících oborů, někdy i nedostatkem snahy hlouběji poznávat a respektovat partnerský obor. Je skutečně obtížné pronikat do fundamentu jiného oboru a jeho různých pojetí, jsme-li zahlceni podněty v oboru vlastním. V práci akademiků tak snadno dochází k překvapivým chybám – naštěstí spíše v rovině teorie nebo terminologie.¹¹ Živnou

6 Asociace nemocničních kaplanů podnítila eliminaci slepých míst praktické edukace, zvláště v oblasti vedení rozhovoru a krizové pomoci duchovními.

7 Srov. např. *Deus caritas est* 30 b).

8 Srov. Michal OPATRŇY, *Sociální práce a teologie. Inspirace a podněty sociální práce pro teologii*, Praha: Vyšehrad, 2013, s. 265–280.

9 Srov. René MILFAIT, Společné etické základy pastorační a sociální práce, in: *Etika pro sociální práci*, Ondřej FISCHER – René MILFAIT a kol., Praha: Jabok, 2010, s. 148.

10 Srov. Martina MOSSÓCZY, *Charita ČR, její poslání, činnost a vize v současné české společnosti* (diplomová práce, vedoucí Tereza Cimrmannová), Praha: Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2016, s. 83.

11 Příkladem teologického textu, v němž je chybně chápána sociální práce jako svébytná profese, je jinak vynikající článek Davida BOUMY, Několik poznámek k rizikům sociální práce duchovních, in: *Rizika sociální práce*, ed. Martin SMUTEK – Friedrich W. SEIBEL – Zuzana TRUHLÁŘOVÁ, Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 133–137.

půdou mezioborového dialogu však nadále zůstává terciární vzdělávání. Otázkou je, zda umíme tento prostor smysluplně zhodnotit. Mohou být náročné akademické přednášky pro sociální pracovníky vhodnou cestou k porozumění teologii, nebo představují „nutné zlo“, což dále rozšiřuje propast mezi obory? Pochopitelně se může jednat o problém demografický (dočasný nedostatek studentů ochotných vnímat kmenový obor v hlubších souvislostech) a pedagogický. Z didaktického hlediska je situace, kdy na teologických fakultách studuje velká část posluchačů bez vztahu ke konfesi i křesťanství, skutečnou výzvou.

1.1 Několik poznámek k identitě sociální práce

Obor sociální práce, zvláště je-li studován na teologické fakultě, může být veřejností mylně chápán jako synonymum křesťanské lásky ve smyslu agapé nebo lidského přístupu bez nároku na profesionalitu. Sociální práce je přitom univerzitní disciplínou s autonomními metodami, etickými zásadami a se značnými požadavky na odborný a morální rozvoj absolventů. Proto je sociální pracovník povinen absolvovat vyšší odbornou nebo vysokou školu, na rozdíl od pečovatele, ošetřovatele nebo vychovatele.¹² Mezi řádky se přece jen vtírá otázka, co že sociální pracovník vlastně je a co přesně léta studoval, když pomáhat bližnímu lze i bez vzdělání? Relevantní odpovědi existují a tento článek se jim okrajově věnuje (kap. 3).¹³ Dokáží však sami sociální pracovníci na tuto otázku kvalifikovaně odpovědět? Jak oni sami budují renomé své profese? Dokážeme jako teoretici sociální práce rozmluvit studentovi téma diplomové práce, které přímo nesouvisí s intencemi našeho oboru? Nebo nadále přijímáme plejádu canisterapií a eutanázií, přičemž volba tématu je zdůvodněna jedinou větou?¹⁴ Směsice výše naznačených vnějších a vnitřních dezinterpretací prohlubují propasti mezi teorií a praxí v pomáhajících profesích, zvláště pak v sociální práci. Jedním z témat, které je ošetřeno spíše teoreticky, je právě spiritualita. V kontextu spolupráce teologie a sociální práce se hovoří o pastoračním rozměru sociální práce, tedy o podpoře klienta dosáhnout osobnostního rozvoje a „autentického zkvalitnění života“.¹⁵ Toto zacílení, aniž by musel být nutně užíván termín pastorační rozměr, je těžištěm sociální práce a tím, v čem by se měli studenti sociální práce kontinuálně zdokonalovat. Přidanou hodnotou studia na teologických fakultách pak může být právě schopnost facilitovat spirituální a religiozní progres klienta. Cílem tohoto článku není hodnotit, nakolik se nám to daří. Výše i níže uvedený diskurs však naznačuje, že dobře myšlená otázka práce se spiritualitou může být v praxi mnohem složitější, než bychom si přáli.

2. Spiritualita a religiozita

Spiritualitou se obvykle rozumí individuální jev související s osobní transcendencí a smysluplností života. Religiozita je pak osobním vztahem člověka k náboženství, církvi a jejímu učení.¹⁶ Tato vymezení jsou zpravidla ve shodě s řadou dalších pramenů, v nichž jsou pojmy detailně analyzovány. Zvláštní důraz je kladen na duchovní hledání jako kreativní proces, a to i v tradiční křesťanské spiritualitě.¹⁷

12 Žádné z uvedených povolání není méně hodnotné nebo náročné. Jde o různost metod, nástrojů a kompetencí.

13 Obsáhlý diskurs v odborných periodících na téma vzdělávání a identita sociálních pracovníků dokladuje, že se obor dynamicky rozvíjí.

14 Např.: Během studia sociální práce mě zaujala canisterapie. Nebo: Stále aktuálním problémem v sociální oblasti je eutanázie. Přitom: Role sociálního pracovníka je v obou těchto oblastech v praxi nepatrná.

15 Srov. Ondřej FISCHER, Sociální práce může mít pastorační rozměr nejen v oblasti vztahu ke klientům, *Sociální práce / Sociálna práca* 4/2008, s. 50–53.

16 Srov. Michal STRÍŽENEC, *Súčasná psychológia náboženství*, Bratislava: Iris, 2001, s. 39.

17 Srov. např. Věra SUCHOMELOVÁ, *Senioři a spiritualita*, Praha: Návrat domů, 2016, s. 63–70.

Spiritualita je člověku přirozený předpoklad či přímo nadání transcendovat za hranice hmatatelného světa a hledat smysl bytí v něm. Je nutně spojena s tak neexaktními proměnnými, jako je láska nebo tajemství. Proto je také obtížné ji vědecky zkoumat. Tomáš Halík problematizuje hranici mezi spiritualitou a religiozitou, když píše: „... víra (v původním biblickém slova smyslu) není zastávání určitých názorů a „jistot“, nýbrž odvaha vkročit do prostoru tajemství.“¹⁸

Jaká podoba spirituality se blíží potřebám současného člověka? Jde o spiritualitu s akcentem na hledání a tvorbu, nikoli na přejímání hotových pravd, spiritualitu obnovující soulad s tělem i myslí, s bližními i s Posvátnem.¹⁹

2.1 Spirituálně senzitivní a orientovaná sociální práce

Kaňák ve svých textech shrnuje poznatky o sociální práci, v nichž se počítá se spirituálními potřebami jedince jako s integrální součástí kvality jeho života. Toto shrnutí doplňuje vlastním výzkumem a doporučeními do odborné praxe. Ve spirituálně senzitivní sociální práci se předpokládá duchovní rozměr uživatele služby a počítá se s ním v kontextu bio-psycho-sociálně-spirituální jednoty. Podporuje se reflexivní přístup, ale v praxi to neznamená, že by se v rámci sociální práce se spiritualitou explicitně pracovalo. Jedním z cílů spirituálně orientované sociální práce je naopak aktivní spirituální rozvoj jedince. Duchovní rozměr je zde vnímán jako stěžejní dimenze kvality života. Podmínkou realizace spirituálně orientované sociální práce je však výcvik pomáhajícího ve spirituálních intervencích. Teprve v takto ošetřeném kontextu se lze např. modlit s klienty nebo za klienty, motivovat k meditaci a ke čtení duchovních textů nebo pracovat na otázkách odpuštění.²⁰

Nutno zdůraznit, že oba uvedené přístupy staví na respektu k osobnímu přesvědčení klienta a na předpokladu, že spirituální rozměr má být do sociální práce vnášen pouze v případě, kdy tato záležitost vzejde přímo od něj. Oba přístupy také vycházejí ze sebereflexe pracovníkovy spirituality, a to hned v první přípravné fázi. Vedle toho shodně podporují hledání patřičných spirituálních aktivit s ohledem na reflexivní zvládnání životní situace.

3. Sociální pracovník jako expert na spiritualitu klienta?

Víme, že spiritualita souvisí s kvalitou života klienta i s kvalitou poskytovaných intervencí. Máme k dispozici teorii spirituálně senzitivní a spirituálně orientované sociální práce. Na tomto místě však zaměříme naši pozornost na praxi.

Snad každý, kdo absolvoval praxe napříč cílovými skupinami a měl možnost pozorovat každodenní agendu sociálního pracovníka, dovede orientačně vyloučit oblasti, v nichž za daných podmínek na spirituálně senzitivní, natož pak spirituálně orientovanou sociální práci nezůstává prostor. Sociální pracovník v nemocnici sotva zvládá základní komunikaci, zajištění návazných sociálních služeb, případně vyřešení nutných formalit s pozůstalou rodinou. Sociální pracovník orgánu sociálně právní ochrany dětí nemá pro svou přetíženost kapacitu řešit tak niterné téma, jakým je duchovní život klienta. Nevhodné jsou zpravidla i jiné oblasti sociální práce, do nichž se klient dostává nedobrovolně a může mít pocit, že kontrola převažuje nad pomocí.

Vedle toho si lze představit celou řadu oblastí, v nichž se sekulární i tzv. zasvěcená spiritualita přirozeně tematizuje. Zdaleka se nejedná jen o situace vážných nemocí a oblast paliativní péče, ačkoli ty jsou vzhledem k intenzitě a síle rozhovorů na duchovní témata patrně nejtypičtější. Nabízí

18 Srov. Tomáš HALÍK, *Chci, abys byl*, Praha: Lidové noviny, 2012, s. 19.

19 Srov. Vladimír SMĚKAL, *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 13.

20 Srov. Jan KANÁK, Postavení diskursu spirituality v sociální práci, *Sociální práce / Sociální práce* 4/2015, s. 30–46.

se veškeré situace těžkých ztrát a krizí, kdy po překonání akutního psychického stavu následuje dlouhé období hledání Boha, nového smyslu života, naděje. S trochou nadsázky lze konstatovat, že pro velkou část sociálních pracovníků je setkání s těmito otázkami „denním chlebem“ a že duchovní život vědomě či nevědomě podněcují. Z titulu své profese jsou, podobně jako ostatní pracovníci pomáhajících profesí, lidskému utrpení tak blízko, že je to pro ně samotné enormně zátěžové. Pokud se dokázali ubránit netečnosti, kladou tyto situace palčivé otázky i jim, aniž by sami krizovou situaci prožívali. Nelze proto tvrdit, že sociální práce s sebou nenese spirituální obsah. Za daných podmínek však může být jen nepatrný zlomek sociálních pracovníků schopen se spiritualitou systematicky pracovat tak, aby to klientovi přineslo užitek. Připojme ještě několik postřehů z pracovišť, kde by se spirituálně orientovaná sociální práce předpokládala:²¹

- Nejmenovaný hospic je pokládán za důstojné místo dožití – o tom svědčí zpětné vazby a vděk pozůstalých. Hovory o víře (nevíře), bolestech, naději i odpuštění však vedou některé zdravotní sestry nebo ošetřovatelky – ne z titulu funkce, ale proto, že témata jim jsou lidsky blízká a dokáží jim naslouchat. Ředitelka hospice naznala, že je třeba posílit personál o někoho, kdo bude mít komunikaci jako prioritu své práce. Mladý psycholog se příliš neosvědčil, pacienti pociťovali, že nemá potřebné životní zkušenosti a snad ani dovednost navázat bezpečný vztah. Management povolal na částečný úvazek zkušeného pastora protestantské církve, který působil jako nemocniční a vězeňský kaplan, což se ukázalo jako dobrá volba. Sociální pracovnice sice je v kontaktu s pacienty, ale oproti každodenní komunikaci zdravotnického personálu zde není navázán vztah tak, aby bylo možno hovořit na intimnější téma. Do pracovní náplně sociálního pracovníka zde patří spíše administrativa, než spiritualita. Proto se „o sociálce“ jako osobě kompetentní ve věcech duchovního života umírajících ani neuvažovalo.
- Jiný nejmenovaný hospic. Otázka stážistky k řediteli hospice: „Pracujete zde nějak s duchovními potřebami nemocných?“ „Ano, na požádání sem dochází farář katolické církve, ale je to spíše výjimka. My tu nemáme moc věřících pacientů.“ Otázka: „A co když někdo z nevěřících pacientů potřebuje mluvit o svém životě, třeba o křivdách a odpuštění ... nebo na sklonku života hledá jeho smysl nebo smysl své bolesti?“ Odpověď: „Jako dlouholetý ředitel hospice vám říkám, že bolest smysl nemá. Takové otázky tu nemáme. Pojdme dál...“. Role sociální pracovnice zde spočívá v administrativě a základní komunikaci s pacientem a rodinou.
- Velké pobytové zařízení pro dospělé s mentálním postižením. Spirituálními otázkami včetně umírání zde byla pověřena kompetentní osoba (zde v roli speciální pedagožky, zároveň absolventka sociální práce). Otevřenosti na straně klientů však brání řada překážek na straně kolegů, k tématu je přítomná potřeba přistupovat týmově. Pověřená osoba složitě získává spojení a překonává bariéry spojené s předsudečným vnímáním spirituality.
- Křesťanský domov pro seniory v malé obci. Management vnímá potřebu komunikace s klienty na spirituální témata, otázce je nakloněn. Obtížně se však hledal i sociální pracovník s požadovaným vzděláním, natož pak spirituál. Situace je řešena nárazovou dobrovolnickou činností (čtení z Písma, modlitba). Sociální pracovnice kapacitně dobře zvládá doprovázení v praktických záležitostech: odborné poradenství ve věci finančních dávek, doprovázení na úřady, zajišťování zdravotních a jiných služeb, komunikaci s rodinou a administrativu.

21 Uvedené příklady jsou pouze ilustrativní. Patrně neodrážejí celkový stav věcí, avšak v praxi se reálně vyskytují.

- Terénní sociální práce s cílovou skupinou osob s duševním onemocněním. Úspěšně aplikovaný case management, důsledně individualizovaný přístup, kvalifikovaná sociální práce dle vzdělávacích standardů. V praxi se ovšem řeší tolik praktických záležitostí (medikace, úřady, bydlení, zaměstnání), že se spirituální otázky ani nestačí otevřít. Pokud výjimečně ano, sociální pracovník se necítí kompetentní s tématem nakládat, proto se jen společně s klientem zamýšlí nad možnostmi duchovního života v lokalitě. Tato zakázka je ovšem ojedinělá.
- Domov se zvláštním režimem pro osoby s demencí. Systematická koncepce nakládání se spiritualitou chybí. Možnost vyžádat si duchovního téměř není využívána. Spirituální potřeby klientů, např. otázky po smyslu života s vážnou nemocí, jsou tišeny intuitivně. Komunikace vychází z aktuálního spirituálního rozpoložení a citění pomáhajícího. Vzhledem k neutěšené personální situaci se zde mísí kompetence jednotlivých zaměstnanců. Role sociálního pracovníka a pracovníka v sociálních službách se nerozlišuje. „Když je třeba, přebaluje i údržbář.“

Skutečně má být za daných podmínek sociální pracovník prototypem onipotentního profesionála či dokonce postmoderního superhrdiny?²² Shrneme-li zodpovědnosti, na něž je během svého studia připravován, jejich výčet bude vypadat přinejmenším takto: obhajoba práv klientů, teoretická a praktická znalost metod sociální práce, respekt k etickým zásadám profese a schopnost pohybovat se v závažných dilematech, vysoká frustrační tolerance, vynikající komunikační dovednosti a sebereflexe, základní psychologické a somatologické znalosti, schopnost zvládat tzv. nesourodá očekávání společnosti a zpravidla i finanční nebo jiné nedocení. S nadsázkou lze říci, že v tomto kontextu se jako podnět z teologie vkrádá spíše téma askeze, oběti či mučednictví. Zdá se, že další náročná kompetence, tj. práce se spiritualitou, bude záležitostí pouze pro motivované, zvláštním způsobem obdarované sociální pracovníky. V ostatních situacích přinese klientovi větší prospěch doporučení jiné vhodné služby, případně kolegy, který je v otázkách víry, naděje a spirituální bolesti vzdělán.

4. Nástin řešení a podněty pro vzdělavatele

Sociální práce, zvláště pak v církevních sociálních službách, počítá se spirituální dimenzí klienta. Není-li však sociální pracovník vybaven zkušenostmi a praktickými znalostmi bezpečné práce se spiritualitou, neměl by se o ni metodou pokus a omyl pokoušet. Zmapuje-li spirituální potřeby klienta jako naléhavé, může zmínit své profesní (ne)kompetence a nabídnout rozhovor s důvěryhodným kolegou. V praxi církevních organizací je jím zpravidla pastorační pracovník, který je z titulu své profese připraven naslouchat spirituálním bolestem. Někdy se však stává, že pastorační pracovník očekává hlavně religiózní témata, v opačném případě může mít pocit, že se nejedná o oblast jeho působení. Bylo by přínosem, kdyby se studium pastorační práce hlouběji zaměřilo na spirituální potřeby osob bez náboženského vyznání a pastorační pracovníci absolvovali svůj obor vybaveni dovednostmi vedení rozhovoru, doprovázení a facilitace. Umění naslouchat je v tomto kontextu cennější, než akademické znalosti nejvyšších kvalit.²³

Vynikající inspirací pro vedení duchovních rozhovorů i s tzv. nevěřícími klienty je činnost ne-

22 Srov. Martina BARÁKOVÁ – Michal KACZOR – Markéta ELICHOVÁ, Sociální pracovník jako archetyp postmoderního superhrdiny?, *Sociální práce / Sociálna práca* 5/2016, s. 122–131.

23 Bohužel ne každý absolvent sociální a pastorační práce, případně teologie a sociální práce, je expertem disponovaným vést spirituální rozhovory. Vzdělávání v početných skupinách, bez patřičného nácviku a supervize, poskytuje pouze základní orientaci v dané oblasti.

mocničních kaplanů.²⁴ Ač tato profese v ČR vznikala za značných „porodních bolestí“, v řadě nemocnic dnes ošetřila deficitní prostor zdravotnictví (psychosociální a spirituální bolest nemocných i personálu). Asociace nemocničních kaplanů, která tuto profesi zaštiťuje, nabízí řadu prakticky zaměřených kurzů pro duchovní, kteří jsou ochotni se dále vzdělávat. Vzhledem k tomu, že k častým spirituálním bolestem patří tzv. pozdní lítost, lze se inspirovat také zkušenostmi poradců pro pozůstalé.²⁵

Vedle pastoračního pracovníka bývá spiritualitě klienta velmi blízko pracovník přímé péče, který za klientem (pacientem) opakovaně dochází a má s ním navázán vztah. V praxi se tak tato témata paradoxně otevírají s pracovníkem v sociálních službách nebo ošetřovatelem, nikoli s univerzitně vzdělaným sociálním pracovníkem. Přirozeně navázaný vztah je natolik vzácným předpokladem komunikace, že se znovu nabízí otázka, zda by právě nebylo vhodné vybrané pracovníky přímé péče rozvíjet ve schopnosti vyslechnout a bezpečně doprovázet ve věcech spirituálních.

Diskuse o spiritualitě připomíná jiná naléhavá témata, která se v sociálních službách nedávno řešila. Jedním z nich bylo kontroverzní téma partnerského života a sexuality dospělých osob s mentálním postižením, zejména v rámci sociální služby chráněné bydlení. Každá organizace potřebuje pravidla, která dané situace ošetřují, a kompetentního pracovníka, jenž téma zaštiťuje. V dobře fungujících organizacích tak vznikly metodické materiály, tzv. protokoly sexuality, a vznikla role důvěrníka na dané téma. Tento model může být inspirací pro další subtilní témata, k nimž patří právě spiritualita.

V případě, že by se v České republice rozvíjel model spirituálně senzitivní a orientované sociální práce, jistě by prospěl akcent na řízenější, kontinuální seberozvoj v rámci terciárního vzdělávání. Zvláště odborná praxe by měla být zaměřena na sociální práci se specifickými cíli, jasnými výstupy a za účasti mentora – sociálního pracovníka.²⁶ Pokud nám chybí, vzhledem ke spirituálně orientované sociální práci, patřičné poznatky, metodické materiály a definované penzum potřebného vzdělání, téma lze postupně zpracovat v rámci akademického výzkumu, ale i empirických částí diplomových prací.

Odborně náročnou, avšak vhodnou metodou práce se spiritualitou je také hagioterapie.²⁷

4.1 Otázka spirituality pomáhajícího – vybraná doporučení

I v eticky dilematických situacích by měl sociální pracovník zůstat profesionálem. To ale neimplikuje morální neutralitu v případě, kdy se řešení klienta neslučuje s jeho svědomím. Je zde možnost sdělit svůj postoj, případně předat klienta kolegovi. K hlavním principům sociální práce ovšem patří nehodnotící přístup a podpora sebeurčení klienta. Proto je vhodné akcentovat sdělený postoj jako osobní, vycházející z konkrétního příběhu, a příliš jím nezaplňovat prostor určený klientovi. Ústřední otázkou v situaci, kdy se klient zajímá o světový pohled pomáhajícího, je: K čemu bude tato informace klientovi k užítku?²⁸

24 Svůj nezastupitelný význam mají dále kaplani vězeňští, policejní a armádní.

25 Poradce pro pozůstalé je novou profesí v rámci Národní soustavy povolání. Pozdní lítost často zažívají lidé, kteří doprovázeli svého blízkého na sklonku života. Souvisí s pocitem viny, že situaci mohli zvládnout lépe.

26 V rámci magisterských praxí na Husitské teologické fakultě, oboru Sociální a charitativní práce, usilujeme o systematictější praktické vzdělávání v sociální práci. Požaduje-li student za mentora pastoračního pracovníka, má k tomu jistě důvod a je mu vyhoveno. V rámci svých praxí student plní tzv. odborné akce, tj. různé konference nebo právě semináře v souladu s osobní profilací. Inspirací k vedení praxí, odborných supervizí a profesního seberozvoje může být kvalita praktického vzdělávání na vyšších odborných školách.

27 Srov. © Prokop Remeš, Hagioterapie. Společnost pro hagioterapii a pastorační medicínu (on-line), dostupné na: www.hagioterapie.cz, aktualizace dne 21. 12. 2016, citováno dne 30. 12. 2016.

28 Tato formulace vznikla jako výsledek konzultací s kolegy PhDr. Jarmilou Rollovou a Mgr. Helenou Wernischovou na Evangelické akademii v Praze.

Nad rámec dilematických situací sociální pracovník deklaruje svoji víru tehdy, když se klient zepotá. Pokud víru považuje za příliš osobní otázku nebo pociťuje riziko narušení profesních hranic, není povinen odpovídat. Výjimkou je hrozba ztráty kontaktu se zvláště ohroženým klientem.²⁹

Poslání a hodnoty deklarované církevní organizací jsou vhodnou oporou komunikace. Vedle pojmového aparátu vymezují prostor, v němž se služba realizuje. Předpokládá se respekt k nim, nelze však vyžadovat jejich přijetí uživatelem služby ani zaměstnancem. Rozhovor klienta s pracovníkem, který pouze naslouchá (nevnucuje ani nenabízí), může být pro klienta utvrzením, že vyhledal vhodnou službu.

Nevyžádané misijní působení v sociálních službách může mít silně odrazující efekt. Klient nesmí být použit jako nástroj misie nebo proselytismu. Diakonické poslání spočívá v samotné pomoci i bez dalších zájmů křesťanské organizace.³⁰

Hovory o Bohu a o víře mívají silný emocionální náboj. Pomáhající by měl mít dostatečné časové a energetické rezervy k tomu, aby dokázal tyto emoce zvládnout. Pokud si není jist, neměl by do spirituálních témat vstupovat.

Formální teologické vzdělání ani funkce spirituála tzv. z povinnosti nejsou vhodnými předpoklady pro vedení profesionálního rozhovoru o duchovním životě.

Také intuitivní nakládání se spirituální dimenzí klienta nemusí být bezpečné s ohledem na důsledky takového rozhovoru. Aktivním nasloucháním však pomáhající zpravidla nic nezkaží.

Závěr

Spirituální dimenze člověka v obtížné životní situaci zůstává významnou oblastí sociální práce. Každodenní praxe však patrně není připravena na postup dle modelu spirituálně orientované sociální práce v souladu s jejím profesionálním pojetím. Nekvalifikované působení na oblast spirituality klientovi neprospívá. V procesu sociální práce hrozí narušení bezpečné hranice, emocionální předimenzovanost a odklon od zakázky, zbytečné zaplnění prostoru příběhem pomáhajícího, uspokojování jeho náboženských potřeb a riziko ztráty důvěry. Zvláště v církevních organizacích s autoritativní atmosférou hrozí zneužití moci ve jménu osobní víry. Tato rizika lze eliminovat patřičným vzděláním zaměřeným na vedení respektujícího a podpůrného rozhovoru, zvnitřnění etických zásad pomáhajícího, práci s hranicemi a supervizi. Dostatek inspirace lze načerpat z teorií sociální práce i praktické teologie, z praxe zkušených pastoračních pracovníků, nemocničních kaplanů, ale i poradců pro pozůstalé. Ucelený edukační systém je otevřenou výzvou zvláště pro teologické fakulty nebo neziskové organizace koncipující vzdělávání v pomáhajících profesích. Spirituální témata by přitom neměla být redukována na otázky konkrétní náboženské víry. Možná že nejpotřebnějšími jsou v tomto smyslu lidé, kteří nejsou ukotveni v církvi, avšak tím naléhavěji si spirituální otázky kladou.

V praxi se stává, že pracovník svoji víru explicitně nevyjádří, avšak klient ji pociťí. Tím se přirozeně otevírá spirituální prostor, který posiluje obě strany pomáhajícího procesu.

29 Srov. Jarmila ČIERNÁ – Jan MAMULA, Duchovní témata a krize, in: *Krizová intervence*, Daniela VODÁČKOVÁ, Praha: Portál, 2012, s. 320–321.

30 Srov. Michal OPATRNÝ, Služba potřebným – diakonie jako konstitutivní prvek praxe církve, in: *Praktická teologie pro sociální pracovníky*, Michael MARTINEK a kol., Praha: Jabok, 2010, s. 62–70.

Spiritualita v sociální práci s ohledem na vzdělávání a kompetence pomáhajícího

Abstrakt

Spirituální dimenze člověka významně ovlivňuje kvalitu života, o tom dnes není sporu. Teoreticky je dobře zpracován koncept spirituálně senzitivní a spirituálně orientované sociální práce. Za jakých podmínek jsou však tyto koncepty životaschopné v praxi? Nakolik významná je osobní spiritualita sociálního pracovníka v rozhovoru s klientem? Součástí textu je prezentace limitů a rizik, pro něž mnoho sociálních pracovníků v církevních i jiných organizacích není a nemůže být expertem na duchovní potřeby uživatele služby. Tato realita nepopírá význam spirituality v sociální práci, jakkoli nemusí být jasně tematizován. V rámci pomáhajících profesí však existuje několik možností, jak se spiritualitě kvalifikovaně věnovat. Slepým místem a výzvou české praxe jsou pak duchovní potřeby klientů bez náboženského vyznání.

Klíčová slova: spiritualita, sociální práce, teologie, vzdělání, kompetence, spirituální bolest

Kontakt

Mgr. Tereza Cimrmanová, Ph.D.

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta, Katedra psychosociálních věd a etiky

Pacovská 350/4, 140 21 Praha 4

TerezaCimrmanova@email.cz